

ČETIRISTOTA OBLJETNICA PRVOG HRVATSKOG KATEKIZMA

Tonči Trstenjak

Točno prije četiristotine godina katolički su Hrvati dobili svoj prvi izvorni katekizam. S obzirom na činjenicu da se dan-danas jedva možemo pohvaliti izvornim katekizmima na hrvatskom jeziku napisanima u duhu najnovijeg razvoja kateheze, ova obljetnica postaje još značajnija. Godine 1582. iz rimske tiskare „Zanetti“, izišao je otisnut u latinici „Nauk karstijanski za slovinski narod u vlastiti jezik“, napisan rukom don Aleksandra Komulovića, svećenika splitskog, kanonika hrvatske crkve sv. Jeronima u Rimu i člana splitske patricijske obitelji Petrak. Katekizam je napisan štokavskim narječjem; budući da je sam Komulović bio rođeni čakavac, ova činjenica govori o njegovom jasnom jezičnom opredjeljenju koje će se uskoro pokazati opravdanim i dalekosežnim. Vrijedno je spomenuti da je hrvatska Bratovština sv. Jeronima u Rimu na svojoj sjednici od 4. veljače te iste godine odobrila za troškove tiska ovog katekizma 20 zlatnih rimskih škuda koje su bile predane tiskari dne 6. svibnja 1582.

Iako smo na hrvatskom jeziku već imali prijevod katekizma španjolskog isusovca i profesora na Rimskom kolegiju Jakoba Ledesme, što ga je, kako se čini, priredio dubrovački isusovac Bartol Sfondrati, na poticaj dubrovačkog

biskupa Vinka Porticusa 1576, ipak će Komuloviću pripasti najčasnije mjesto u povijesti hrvatske kateheze jer se prvi potrudio napisati izvorni katekizam za potrebe svoga naroda.

DOBA KATEKIZAMA

„Nauk karstijanski“ don Aleksandra Komulovića hrvatski je doprinos procvatu katehetske literature burnog šesnaestog stoljeća koje je dobilo i naziv „doba katekizama“. Jedno stoljeće ranije kancelar pariškog sveučilišta Gerson u svom je pismu o obnovi teološkog studija upozoravao kako je potrebno da se rezultati teoloških nastojanja i istine vjere na jednostavan način tumače puku. Zamjerao je ondašnjim teolozima što poučavanje priprostog puka u vjerskim istinama smatraju nedostojnim poslom za svoj ugled. Sam je pak pisao knjižice u kojima je za neuke i djecu iznosio istine vjere i morala. Na žalost, Gersonovo nastojanje nije izazvalo ozbiljniji preokret u obnovi kateheze. Poticaj Crkvi da se ozbiljnije pozabavi katehetskim djelovanjem doći će iz redova njenih najljućih protivnika – od pristalica protestantske reforme. Genijalni vođa zapadnog raskola Martin Luther shvatio je važnost kršćanske pouke

neukih i sam se dobro okoristio žudnjom puka za poznavanjem vjerskih istina. Koristeći se prednošću tadašnjeg još primitivnog tiska, on će 1528. godine izdati na njemačkom jeziku svoj „Mali katekizam”, u kome je na dijaloški način, jednostavnim izražajem i jasnim izlaganjem — brižno izbjegavajući svaku polemiku sa „starom Crkvom” — tumačio svoj pogled na istine vjere i morala. Tek trideset godina potom, tj. 1558. pojavit će se u njemačkim zemljama, već duboko zagrezlina u herezu, prvi dostojni konkurent s katoličke strane: „Mali katolički katekizam” isusovca Petra Kanizija. Taj će katekizam uskoro postati pojam za samu katehezu — „znati Kanizija” — i doživjet će 400 izdanja u mnogim jezicima Evrope. Ipak je do tada Lutherov katekizam tiskan u više od stotinu tisuća primjeraka, što je za ono doba nepismenosti bilo pravo čudo.

Papa Pavao III. sazvaio je u Tridentu na sjeveru Italije 1545. crkveni sabor u nastojanju da se suprotstavi protestantskoj plimi unutarnjom obnovom Crkve. Koncilski su oci brzo shvatili da su najplodnije tlo za svoje novatorstvo protestantski propovjednici nalazili u općoj neukosti klera i kršćanskog puka. Osim što su se ozbiljno pozabavili solidnijom pripremom svećenika za njihovu pastoralnu službu, na svojoj 24. sjednici saborski oci određuju da se ima sastaviti jedinstven katolički katekizam koji bi bio sigurna orijentacija u kršćanskoj pouci svima onima koji su za nju u Crkvi zaduženi. Sastavljena je komisija na čijem je čelu bio jedan od najrevnijih pobornika ondašnje crkvene obnove, milanski nadbiskup Karlo Boromejski. Rezultat rada te komisije poznat pod imenom „Rimski katekizam” tiskan je u Rimu već 1566. godine. Zanimljivo je ovdje spomenuti da je, usprkos prijevodu Šime Budinića, ovaj katekizam tiskan na hrvatskom jeziku istom 1775. u prijevodu Josipa Matovića.

U razdoblju posttridentske crkvene reforme na sve strane cvjeta katehetska literatura. Niču novi crkveni redovi koji se s posebnim žarom posvećuju pouci u vjeri djece i neukog puka. Papa Pavao III. potvrdio je godine 1540. red Družbe Isusove, čiji je osnivač sv. Ignacije Lojolski kao njen prvi general do svoje smrti osobno katehizirao po Rimu. I dan-danas

isusovački profesori polažu poseban zavjet u kome se obvezuju da će kroz čitav život osobitu brigu posvećivati vjerskoj pouci djece i neukih. Jasno je da su se isusovci u ono vrijeme posebno istakli u katehezi. Već smo spomenuli katekizam Jakoba Ledesme, koji je prvi preveden na hrvatski jezik. „Mali katolički katekizam” Petra Kanizija doživjet će mnoštvo izdanja i prijevoda na hrvatski jezik i osobito će biti raširen na sjeveru Hrvatske. Njegovu „Sumu nauka karstijanskoga”, napisanu za potrebe klera, preveo je Zadrani Šime Budinić. Tiskana je na latinici i ćirilici samo godinu dana nakon Komulovićeve „Nauka karstijanskoga”. Nesumnjivo najveći uspjeh na tom području postigao je katekizam isusovca i kasnijeg kardinala Roberta Bellarmina, napisan po nalogu Klementa VIII. i tiskan na talijanskom jeziku 1597. Samo šest godina kasnije taj je katekizam tiskan na hrvatskom jeziku u prijevodu našeg Aleksandra Komulovića pod naslovom „Nauk karstijanski kratak”. Do sada poznajemo 15 izdanja tog katekizma na hrvatskom jeziku u tri pisma koja su tada bila u upotrebi u našim krajevima: latinici, ćirilici i glagoljici.

Hrvatska će se katehetska literatura uglavnom temeljiti na prijevodima uspješnih ili službenih katekizama u zemljama Evrope. Tek će se rijetko pojavljivati pokušaji sastavljanja domaćih katekizama prilagođenih prilikama našeg čovjeka. U tom okviru treba promatrati važnost činjenice postojanja izvornog hrvatskog katekizma na samom početku katekizamskog buma. Komulovićev „Nauk karstijanski” past će u zaborav potisnut od glasovitijih, ali ne kvalitetnijih stranica. Činjenica da ga i dan-danas nalazimo po našim bibliotekama govori o njegovoj raširenosti. On je poput Kanizijeve „Sume” bio pisan za kler, a ne za puk. Dva izdanja Budinićevih prijevoda Kanizijeve „Sume nauka karstijanskoga”, samo godinu dana nakon Komulovićeve „Nauka karstijanskoga”, mogu nam donekle objasniti razloge njegova zaborava.

TKO JE ALEKSANDAR KOMULOVIĆ?

Aleksandar Komulović spada u najzanimljivije ličnosti hrvatske a i opće crkvene povijesti. Rođen je u Splitu 1548. u patricijskoj obi-

telji Petrak, o kojoj pjesnik Jeronim Kavanjin (+1714) u svom spjevu „Bogatstvo i uboštvo” ovako pjeva:

*Ljude vridne od Petraka,
Komulović ki se zvaše,
Za pribrojiti nemam traka;
Njima pisma er se užgaše,
I velika kuga strašna
Sve pomete neizbašna.*

Hvaleći zatim njihove vrline, spominje da su došli s otoka Brača pa ovako nastavlja:

*Vidju Lehsandra u toj kući
Ki bi Papam me' u Slavi
Obhod mudar i izučii,
Ki nam crkvu poizpravi
I krstjanski nauk prini
Slavski, bolje nek dotle ini.*

U Splitu je, kako se može zaključiti, još nekoliko desetaka godina nakon Aleksandrove smrti uspomena na njega bila vrlo živa.

Već 1576. nalazimo ga u Rimu kao člana Bratovštine sv. Jeronima, gdje je predlagao da se u Svetom Jeronimu osnuje zavod u kome bi hrvatski mladići mogli usavršavati svoje studije, što je naišlo na žestok otpor članova bratovštine. Bosanski biskup fra Anto Marković piše papi Grguru XIII. da bi „blagoslovio i potvrdio Aleksandra Komulovića Dalmatina koi stoi u koleđu Đermaniku, za našeg prokaratura, neka naše stvari provida i opravla pri Svetinji tvoioi.”

U četvrtak 12. studenog 1579. kardinal državni sekretar Antonio Sartoro bilježi u svoj dnevnik da je toga dana bio u audijenciji kod Svetog Oca koji mu je dao upute da se pričeka s tiskanjem katekizma „za Ilire” od don Aleksandra Dalmatina.

Grgur XIII, inače jako zauzet za sprovođenje koncilskih reformi Tridentskog sabora, šalje godine 1584. don Aleksandra Komulovića i isusovca Tomu Raggijska kao apostolske vizitatore u posjet katolicima u Turskoj carevini od Albanije do Carigrada s izričitim ovlastima da nadziru provođenje reformi. S te se misije Aleksandar vratio istom 1587, da bi 1589. bio imenovan prepoštom kaptola sv. Jeronima, koji je osnovao papa Siksto V.

Papa Klement VIII. (1592–1605) sav se svoj pontifikat trudio da zajedničkom akcijom svih kršćanskih vladara Evrope protjera Osman-

lije sa starog kontinenta. S tim u vezi razvija vrlo živu diplomatsku aktivnost a i sam se angažira u izravnom pomaganju i organiziranju otpora. Aleksandar Komulović je u tom nastojanju dobio vrlo delikatnu ulogu: da nagovori vladare istočne Evrope na savez protiv Turaka. U studenom 1593. krenuo je don Aleksandar iz Rima, opskrbljen potrebnim ovlastima, u Erdelj, Moldaviju, Ukrajinu, Poljsku i Rusiju. S diplomatske misije vratio se godine 1599. razočaran i s polovičnim uspjehom: u Rusiji nisu imali povjerenja, u ostalim zemljama kršćanski su se vladari sebično borili za vlast, a u Austriji je nezainteresirani car Rudolf upropaštavao i najbolje inicijative sa svojim nesposobnim generalima.

Prvog travnja 1599. pedesetjednogodišnji don Aleksandar potpuno mijenja pravac svog života ulaskom u novicijat Družbe Isusove. Posljednje godine svog života razvio je veliku katehetsku i književnu aktivnost: profesor je hrvatskog jezika na „Ilirskoj akademiji” Rimskog kolegija zajedno s mladim Bartolom Kašićem, piscem prve hrvatske gramatike, prevodi s talijanskog „Navuk karstijanski kratak” kardinala Bellarina i izdaje ga 1603. u Rimu. Godinu dana potom nalazimo ga u Dubrovniku, gdje neumorno propovijeda i uspješno tumači „dottrinu” u katedrali. Tu konačno na zapovijed isusovačkog generala Claudija Aquavive piše „Zarcalo od ispoviesti” koje je tiskano 1606. Tu piše i svoj testamenat u kojem dio svog imetka ostavlja „Ilirskoj akademiji” za izdavanje hrvatskih knjiga. To je, kako se čini, prva takva darovnica u našoj kulturnoj povijesti. Umire 2. srpnja 1608. od neke zarazne bolesti u Dubrovniku, ostavivši iza sebe, kako piše dvije godine kasnije Bartol Kašić, „živu uspomenu o velikoj ljubavi prema siromasima i svakoj vrsti ljudi te neumornom trudu da pomogne umiruće”.

NAUK KARSTIJANSKI ZA NAROD SLOVINSKI

Tiskan u maloj osmini na 128 stranica, „Nauk karstijanski za narod slovinski” don Aleksandra Komulovića ima pet poglavlja i četiri posebna dodatka. U rasporedu vjeronauč-

ne građe drži se uglavnom ondašnjeg uhodanog rasporeda, ali u mnogim stvarima odstupa od njega. Počinje od definicije same kršćanske vjere u kojoj kaže da „pravi i istiniti karstijanin zove se samo onan koji darži i spovida spaseni nauk Isukersta, istinoga Boga i čovika i kojino pribiva u jedinstvu svete crikve katoličaske Rimske i ono samo viruje što ista crikva primila i potvardila jest”. Zatim nastavlja s tumačenjem Simbola vjere – Vjrovanja – da bi u slijedećem poglavlju posvetio glavnu pažnju molitvi Gospodnjoj – Očenašu. Treće poglavlje posvećeno je ljubavi Božjoj i ljubavi prema bližnjemu, što se sve tumači kroz Deset zapovijedi Božjih. Nakon toga prelazi na tumačenje svetih sakramenata i završava sustavni dio s petim poglavljem posvećenim kršćanskoj pravednosti. To posljednje poglavlje ima svoja četiri posebna djela koji rješavaju tipične probleme vremena: s obzirom na Lutherove zablude, Komulović dodaje poglavlje o čovjekovom opravdanju i o oprostima. Zatim je veliko poglavlje posvećeno dušama u čistilištu a tekst vjeronauka završava traktatom o slobodnoj volji te dodatkom u kome su nanizane vjerske istine, osnovna pravila života pravog kršćanina i molitve koje kršćanin mora znati napamet.

U posebnom dodatku Komulović tumači svoj jezični izbor kojem dodaje mali hrvatsko-latinski rječnik nekih manje poznatih pojmova religioznog jezika. Zanimljiv je njegov napor da što je više moguće izbjegava latinske izraze, pa makar oni bili općepoznati njegovoj čitalačkoj publici, a traži hrvatske izraze koji ponekad potječu iz staroslavenske jezične baštine ili su nespretni pokušaji stvaranja novih riječi kao npr. „hodataj – mediator; sukjastvo – substantia; sobstvo – persona”.

Kad smo već kod Komulovićeva jezičnog izbora štokavice ili točnije štokavsko-čakavske mješavine ikavskog govora s puno arhaičnih riječi iz staroslavenskih glagoljskih izvora koji su mu služili kao temelj u sastavljanju katekizma, treba reći da je to bilo prelomno doba u konačnom oblikovanju hrvatskog književnog je-

zika. Njegov sugrađanin Matej Alberti, u pismu upućenom don Aleksandru 29. studenog 1607. u Dubrovnik, nalazi mnogo zamjerki na račun Komulovićeva jezika i pravopisa, koji je u biti bio ondašnji talijanski. Alberti mu zamjera što ne upotrebljava slovo „k”, i predlaže redovito bolje izraze za teološke pojmove kao npr. umjesto „grih vaodani” – „grih mali”. Ipak je glavna Albertijeva zamjerka Splicićanu i sugrađaninu Komuloviću njegovo dosljedno odricanje od zamjenice ”ča” i namjesto nje upotreba zamjenice ”što”. To je, kaže Alberti, dalmatinska riječ, a Dalmatinci moraju nastojati da drugi njih slijede u boljem, a ne oni druge u gore. Tako je kroz Albertija progovorio glas čakavske konzervativne književno-jezične tradicije u presudnom trenutku kad čakavski pisci napuštaju svoj materinji dijalekt i priklanjaju se štokavici. Na stranu novog jezičnog pravca stala je i „isusovačka jezična škola”, najprije kroz Komulovićevo književno stvaranje a uskoro i u prvoj hrvatskoj gramatici koju će 1604. tiskati Komulovićev subrat i mlađi kolega na „Ilirskoj akademiji” u Rimu Bartol Kašić. Istina je da Komulovićev jezik i gramatika nisu dosljedni, ali se dosljednost ne može ni zahtijevati u ono pionirsko doba oblikovanja književnog jezika Hrvata.

Komulovića se ne može danas nasljedovati ni u njegovu odnosu prema pravoslavnim kršćanima, koje on u duhu svog vremena smatra hereticima, ali i te kako u svom katekizmu vodi računa o njihovom prisustvu u zemljama za koje on piše svoj „Nauk karstijanski”.

Sasvim na kraju svog katekizma don Aleksandar Komulović stavlja riječi s kojima ćemo i završiti ovaj prikaz prvog hrvatskog izvornog katoličkog katekizma:

*Hvala ti na svemu, Isuse Bože moj,
Ki rabu tvojemu da složit Nauk tvoj.
Daj, složenje ovo(j) da bude učiti
Vas slovinjski broj i za me moliti.*